

صاحبان رسالات موسیقی

نوشته حسینعلی ملاح

۹

۶۰ - الماریدینی Al - Maridini

نامش : جمال‌الدین عبدالله بن خلیل ابن یوسف الماریدینی است که بسال ۸۰۹ هجری مطابق با ۱۴۰۶ میلادی در گذشته است . وی یکی از بزرگترین ریاضی‌دانهای عصر خویشتن بوده است - مشهورترین رسالات او که راجع به موسیقی میتوان در آنها ابوابی یافت بشرح زیر است :

الف: مقدمه فی علم قوانین الانغام (مقدمه‌ای در باب علم اصوات موسیقی) (نسخه خطی GOTH بشماره‌های ۱۳۵۰ - ۱۳۵۲ - ۱۳۵۳ - و همچنین بابی از آن بشماره (۵۴۵۸) در کتابخانه بادلیان موجود است)

ب : ارجوزه اقی شرح النغمات فارمر این عنوان را چنین ترجمه کرده

۱ - جمع آن اراجیز ، قسیده گونه‌ای است از بحر رجز که در کتابهای لغت عربی بفارسی آنرا بیت کوتاه و شعر کوتاه نیز گفته‌اند. اصل بحر رجز در عربی شش‌بار و در فارسی هشت بار مستفعلن است ارجوزه خوانی یا ارجوزه خواندن بمعنی شعر خواندن در معرکه و پیکار و خودستائی کردن است .

است (شرح شعر رجز بر بنیاد الحان) - (يك نسخه عكس برداری شده از این رساله شماره: ۵۱۰ در موزه قاهره مضبوط است)

۶۱ - الحصنی Al - Hisni

نامش : تقی الدین ابوبکر (یا ابوالصدق) ابن محمد بن عبدالؤمن الحصنی الشفیعی است که بسال ۸۲۹ هجری مطابق با ۱۴۲۶ میلادی در گذشته است .

مشهورترین رساله او : سیر السالك فی اثناء المسالك نام دارد . از ابواب این رساله موضوع سماع متصوفه را میتوان در اینجا ذکر کرد . (يك نسخه خطی از این رساله شماره ۵۵۱۳ در برلن موجود است که سال تحریر آن ۹۲۶ ذکر شده است - يك نسخه نیز شماره ۴۵۹۱ در پاریس و يك نسخه نیز شماره ۶۹۳ در لایپزیک موجود است .)

۶۲ - النواجی Al. Nawāji

نامش : شمس الدین محمد بن حسن بن علی بن (عثمان النواجی) است که بسال ۸۵۹ هجری مطابق با ۱۴۵۵ میلادی در گذشته است . رساله او بدین عنوان است : حلبة الکمیت - وقراری که فارمر نوشته است و این رساله مجموعه ایست در باره ترانه های خمیری و داستانهای در باره نوازندگان و خوانندگان دوره گرد . . که بسال ۸۲۴ هجری مطابق با ۱۴۲۱ میلادی تحریر شده است .

(نسخه خطی برلن شماره ۳/۸۳۹۲، نسخه خطی پاریس شماره ۳۳۹۳/۳۴۰۰، نسخه چاپی بلغار شماره ۱۸۵۹/۱۲۷۶ و قاهره شماره ۱۸۸۱/۱۳۰۰ است)

۶۳ - المقریزی Al - Maqrizi

نامش : ابوالعباس احمد بن علی بن عبدالقادر بن محمد الحسینی تقی الدین است که بسال ۸۴۵ هجری مطابق با ۱۴۴۲ میلادی در گذشته است . ازالة التعب والانی فی معرفة حال الغناء نام رساله ایست از المقریزی که فقط برگی از آن باقی مانده است - همین يك برگ ، شماره ۲۴۰۸ در کتابخانه لیدن مضبوط است و فقط عنوان و قسمتی از مطالب رساله بر آن نوشته شده است .

اهمیت این برگ در نام و حواشی آنست که بنابر قول فارمر بخط خود مؤلف نوشته شده است .

بسال ۱۸۴۷ همین يك برگ توسط ووستن فلد Wüstenfeld بچاپ در گوتینگن Gottingen چاپ عکسی شده است .

۶۴- رساله‌ای بی نام مؤلف

رساله دیگری متعلق به سنه ۸۴۹ هجری مطابق با ۱۴۴۵ میلادی در موزه قاهره مضبوط است که نام مؤلفش مجهول است - عنوان این رساله چنین است: فایده فی ترتیب الانعام علی الایام والبروج - که فارمر این عنوان را چنین ترجمه کرده است : ثمره تنظیم نعمات بر بنیاد روزها و ماهها .

۶۵- الحجازی

نامش : شهاب‌الدین ابوالطیب (یا ابوالعباس) احمد بن محمد بن محمد بن علی ابن-الحسن الحجازی است .

که بسال ۸۷۵ هجری مطابق با ۱۴۷۰ میلادی در گذشته است . مشهورترین رساله اش : رموس الادب نام دارد - این رساله که در حقیقت کلچینی از آثار گوناگون است فصلی در باب آوازاها، بزرگان و ندماء دارد. نسخه‌ای از این رساله در کتابخانه موزه بریتانیا بشماره ۳۸۴۳ مضبوط است و نسخه دیگر بشماره ۴۰۰ در کتابخانه لیدن، وین و نسخه‌ای دیگر بشماره ۴۳۸ کتابخانه قاهره و یک نسخه چاپی بشماره ۱۴۳۷ در کتابخانه بمبئی موجود است.

۶۶- البقایی

نامش : برهان‌الدین ابوالحسن ابراهیم ابن عمر البقایی است که بسال ۸۸۵ هجری مطابق با ۱۴۸۰ میلادی در گذشته است .

مشهورترین رساله اش : بیان الاجماع علی من الاجتماع فی بدعت الغناء والسماع . بنا بر قول فارمر این مؤلف شافعی مذهب بوده است .

۶۷- الخیدری

نامش : قطب‌الدین ابوالخیر محمد بن محمد بن عبدالله الخیدری است که بسال ۸۹۴ هجری مطابق با ۱۴۹۳ میلادی در گذشته است . مشهورترین اثر او : رساله فی السماع نام دارد - نسخه بدلی از این رساله بدون نام مؤلف موجود است .

۶۷ - ابوالمواهب

نامش : ابوالمواهب محمد بن احمد التونسی است که بسال ۸۹۹ هجری مطابق با ۱۴۹۳ میلادی در گذشته است .
مشهورترین اثرش: دیوان ابیالمواهب نام دارد - در این مجموعه از: آوازه‌های موشح ، ادوار و نغمات سخن رفته است .
نسخه‌ای از این دیوان در کتابخانه قاهره موجود است که سال تحریر آن ۸۹۰ هجری ثبت شده است .

۶۹ - رساله‌ی بی نام مؤلف

نام این رساله : کشف‌الهموم والکرب فی شرح آلت الطرب است و مؤلف آن مجهول است .

در این رساله که بظن نزدیک بیقین در مصر نوشته شده است ابوابی میتوان یافت دربارهٔ عود - چنگ ایرانی یا (چنگ عجمی) ، چنگ مصری - سنتور (که اهالی سوریه به آن قانون میگویند) شبابه (نوعی نای) نای انبان ، رباب ، کمانچه ، دف ، غریبال و نوعی ارغنون .
نسخهٔ خطی این رساله در قاهره مضبوط است و یک نسخه عکسی نیز در کتابخانه توپ قاپوسی استانبول موجود میباشد .

۷۰ - رساله‌ای بی نام مؤلف

« کتاب‌لی محمد بن مراد فی الموسیقی » که فارم بر گردان این عنوان را چنین نوشته است « کتاب درباب موسیقی برای سلطان محمد بن مراد » این رساله نه عنوان دارد و نه نام مؤلف ...

پر کولانکت Père Collangette (در شمارهٔ سال ۱۹۰۴ صفحهٔ ۳۸۵ مجلهٔ آسیائی) نوشته است که : « محتمل است این رساله متعلق به ابن غیبی باشد ، مشکل بتوان چنین ادعائی را منطبق با واقعیت دانست ، با اینحال از آن زمان تا این اواخر این نظریه توسط سایر مولفان آثار موسیقی عیناً نقل و نقد شده است . بعلاوه رسالهٔ مذکور به سلطان محمد بن مراد سلطان عثمانی (۸۸۶ هجری مطابق با ۱۴۸۱ میلادی) اهدا شده است که سالها بعد از ابن غیبی میزیسته است .
از این موارد گذشته باید گفت این رساله در نوع خود یکی از معتبرترین رسالات موسیقی است - نسخهٔ منحصر بفرد این رساله شامل چهل برگ است

که ابواب ذیل در آن به بحث نهاده شده است :

بنیاد اصوات - تقسیمات وتر - ابعاد اجناس - انواع - جموع - مقامات
- آوازاات - شعبات - ایقاع - و تالیف

باید تذکار کرد که مطالب این رساله عیناً از روی آثار مؤلفان نامدار
رسالات موسیقی از قبیل : ابونصر فارابی - صفی‌الدین عبدالؤمن ارموی -
وابن‌غیبی اقتباس شده است .

برخی از ابواب این رساله بویژه باب اصوات آن (بخصوص از نظر فیزیکی)
مورد انتقاد مؤلفان بعدی قرار گرفته است .

نسخه منحصراً بفر داین رساله شماره ۲۳۶۱ درموزه بریتانیا نگاهداری
می‌شود و ترجمه آن در کتاب «موسیقی عرب» در لائزه D'erlanger (پاریس
۱۹۳۹ صفحات چهارم و پنجم) بچاپ رسیده است .

۷۱- جامی

عبدالرحمن جامی^۱ بسال ۸۱۲ هجری در روستای خرجرد از ولایت جام
خراسان زاده شد . تخلص جامی را بسبب نام زادگاه خود وارداتی که به
شیخ الاسلام احمد جامی^۲ داشت برگزید :

مولدم جام ورشحه قلمم جرعه جام شیخ الاسلامی است

لاجرم در جریده اشعار بدو معنی تخلص جامی است

غیر از دیوانهای شعر و مثنویات گوناگون ، کتابها و رساله‌های بسیار
در رشته‌های مختلف پدید آورد ، بیش از چهل پنجاه^۳ رساله و کتاب از این
گونه بوی نسبت داده‌اند که در آنها از نحو و عروض و قافیه و معما گرفته تا فقه
و حدیث و تفسیر و کلام ، مجال بیان یافته است .

در هیچیک از تذکره‌ها و کتابهای تاریخ که از احوال جامی در آنها
سخنی بمیان آمده است ، مطلبی نمی‌بینیم که مباشرت وی را در موسیقی عملی

۱ - بعضی از مورخان نام وی را نورالدین برخی عمادالدین نوشته‌اند .

۲ - متوفی بسال ۵۳۶ هجری

۳ - بعضی تعداد آثار او را به حساب حروف تخلص وی (جامی) ۵۴ کتاب
و رساله میدانند - سام میرزای صفوی در تحفه سامی از شماره کتب جامی ۴۵ مجلد
بزرگ و کوچک از عربی ، فارسی و منظوم و منثور نام برده است .

تأیید یا تصریح کرده باشد. همینقدر از رساله‌ای نام برده‌اند که عارف جام در فن موسیقی برشته تحریر درآورده است.

اما خود او در مقدمه رساله موسیقی خود مینویسد: «میکوید گوینده این راز و سازنده این نقش دلنواز که: در عنفوان شباب که او آن تحصیل و عنوان صحیفه قال و قیل بود، تشحیذ خاطر را به تعلم علم موسیقی آهنگ کرده بودم و قواعد علمی آن را بچنگ آورده، گاه در قوانین تألیفی آن لبی میکشادم، و گاه در موازین ایقاعی آن دستی میزدم...»

مباحثی که در این رساله آمده است بشرح زیر است:

الف: قسم اول در علم تألیف

ب: در میان دو ایر مشهوره مقامات دوازده گانه و تفصیل نعمات و ابعاد

و مخارج آنها از دساتین عود

ج: فصل در بیان آوازا و آن شش است

د: قسم دوم در علم ایقاع

نسخه اصلی این رساله جزو مجموعه‌ای است که در کتابخانه آکادمی خلق از بکستان شوروی بشماره ۱۳۳۱ محفوظ است و از برگه ۴۳۸B تا ۴۴۶A در آن مجموعه موجود است. علاوه بر این نسخه، نسخه‌هایی بشماره‌های ۴۶۰۶ یا ۴۲۰۹ در کتابخانه ایا صوفیه اسلامبول موجود است. همچنین در کتابخانه شخصی داماد ابراهیم پاشا نسخه‌هایی بشماره‌های ۷۵۳ و ۷۵۴ موجود است. شنیده‌ام یک نسخه خطی هم از همین رساله در کتابخانه سلطنتی تهران موجود است.

سال ۱۹۶۰ میلادی این رساله در تاشکند بچاپ رسیده است. در این مجموعه شرحی در یکصد و یازده صفحه بزبان روسی می‌بینیم که از چاپ بر است چاپ شده است. خود رساله که به خط نسخ یا قرآنی است و عنوان‌های آن بخط ثلث است از روی نسخه مضبوط در کتابخانه آکادمی خلق از بکستان عکس برداری شده و در چهارده صفحه عیناً از راست بچپ در این کتاب چاپ شده است دنباله دارد

۱ - مترجم از فارسی به روسی A. N. Boldiref کاتب و شارح،
V. M. Belayef هستند.